

Feminisme voor nieuwe generaties?

In gesprek met Margo Brouns en Mieke Verloo

Jantine Oldersma en Louis van den Hengel

In maart 1998 komt het eerste nummer uit van het *Tijdschrift voor Genderstudies* – ‘eerste jaargang nr. 1’ staat er trots op de kaft –, maar binnen blijkt dat het gewoon een voortzetting betreft van het aloude *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*. De redactie lijkt ook sprekend op die van de voorganger. Waarom is deze vernieuwing dan toch noodzakelijk? We lezen in het redactioneel: ‘De redactie wil de naamswijziging aanwenden om het debat over de wetenschappelijke en politieke bruikbaarheid van het genderbegrip nieuw leven in te blazen.’ In de discussies over de naamsverandering komen de termen *verbreding* – van onderwerpkeuze? Van doelgroep? Van markt? – en *mannen* regelmatig voorbij.

In de debatten voorafgaand aan de naamswijziging speelde redactielid Margo Brouns een belangrijke rol. Zes jaar later komt zij nog eens terug op de ambities van toen in het artikel ‘Wie de weg weet waar’ (Brouns, 2004). Ze blikt daarin terug op het boek *Vrouwenstudies in de jaren negentig* (1995) dat ze schreef met Mieke Verloo en Marianne Grunell. Haar artikel is kritisch over Genderstudies en vooral over het boek waaraan ze indertijd meewerkte. Margo Brouns beschrijft een collegereeks met als publiek merendeels jonge mannen die haar perspectief niet delen en niet kunnen volgen. Eigenlijk kan ze in 2004 haar eigen perspectief van midden ja-

ren negentig ook niet meer volgen: ze vraagt zich af voor welk publiek het boek indertijd eigenlijk is geschreven. De *verhouding tussen feminisme en gender* zou ze midden jaren nul wat losser willen, de aandacht voor *biologie* zou ze wat sterker willen en de aandacht voor *andere assen van ongelijkheid* zou ze wat sterker willen aanzetten. En vooral vindt ze de eenzijdige gerichtheid van Genderstudies op *machtsrelaties* verstikkend.

In het daaropvolgende nummer staat een woedende reactie van Mieke Verloo die Margo Brouns cynisme en defaitisme verwijt, en vindt dat ze de geschiedenis van het boek volkomen verkeerd weergeeft. Toch deelt ze de conclusies van Brouns grotendeels: een handboek ‘Genderstudies’ kan niet meer, want daarvoor is het veld te breed geworden. De verschillende disciplines zijn uit elkaar gegroeid qua epistemologie en qua methodologie en die krijg je niet meer terug in een mal. Bovendien verandert de studentenpopulatie iedere drie jaar van samenstelling en interesse en daar moet je rekening mee houden. Ook Verloo zou midden jaren nul de nadruk leggen op *biologie, mannelijkheid en intersectoraliteit* maar dat aanvullen met *burgerschap, emancipatiebeleid* en *media* (Verloo, 2005).

Zowel Margo Brouns als Mieke Verloo heeft een lange staat van dienst als het gaat om de overdracht van het feministisch ge-

dachtegoed aan nieuwe generaties. Tot op zekere hoogte streefden ze ooit eenzelfde soort carrière na, maar op een gegeven moment hebben ze toch heel verschillende keuzen gemaakt. Mieke geeft al decennia les in Genderstudies aan de Radboud Universiteit Nijmegen en is daar recentelijk benoemd tot hoogleraar vergelijkende politicologie en ongelijkheidvraagstukken. Margo gaf les aan de Vrije Universiteit, de Rijksuniversiteit Groningen en zij was lector aan de Hogeschool Leeuwarden. Zij is nu directeur *Research & Development* bij een grote zorginstelling. Beiden hebben indrukwekkende cv's op het gebied van gendervraagstukken. De verschillende keuzen die ze hebben gemaakt waren vermoedelijk niet alleen persoonlijk, maar ook verknoopt met de manier waarop zij tegen Vrouwen/Genderstudies en ook tegen feminisme aankijken.

In het kader van dit themanummer over generaties en golven leek het de redactie van het Tijdschrift een goed idee om nog eens terug te kijken op deze controverse en uit te zoeken hoe die verknoptheid precies in elkaar zou kunnen zitten. Hoe kan het dat twee prominente beoefenaren van het vak, die op het eerste gezicht toch wel wat inzichten delen, elkaar in ons Tijdschrift een paar jaar geleden zo in de haren vlogen? Waar waren ze het nu precies over oneens? En wat had hun controverse van doen met de overdracht van feministisch gedachtegoed aan volgende generaties studenten? Beide dames bleken, ondanks de felle toon van eerdere gedachte-wisselingen in het Tijdschrift, van harte bereid opnieuw in gesprek te gaan. Redacteuren Louis van den Hengel – jong, man en vers gepromoveerd in de Genderstudies – en Jan-tine Oldersma – vergrijsd in de Vrouwenstudies – spraken met ze op neutraal terrein, in stationsrestaurant De Tijd in Utrecht.

Het kleinseminarie

Om te beginnen willen de interviewers het hebben over de vraag of we Vrouwen/Genderstudies een succes mogen noemen qua overdracht aan volgende generaties. Hebben de vorige generaties het goed gedaan? Of hebben ze teveel steken laten vallen? Terwijl Margo Brouns nog aarzelt met een antwoord, springt Mieke Verloo er onmiddellijk op in. Volgens haar is er geen reden om somber te zijn over Genderstudies: de aantallen studenten die zich met het vakgebied bezig houden, zijn sinds de jaren tachtig niet gedaald en er is een gestage stroom van promoties van vaak zeer hoge kwaliteit, gezien ook het aantal prijzen en *cum laudes* dat in de wacht wordt gesleept. 'Het is niet zo dat het vak Genderstudies een soort kleinseminarie is, dat geen priesters meer kan vinden om op te leiden; dus qua output zit het wel goed. (...) Maar of dat ook betekent dat het kwalitatief goed is gedaan, is een andere kwestie...'

Margo Brouns vindt dat Genderstudies juist wel op een kleinseminarie lijkt, waar mooie, interessante en verdiepende studies worden gedaan, maar het ontbreekt volgens haar aan uitstraling daarvan op de wereld daarbuiten. Haar kritiek op het leerboek was ook juist dat het geschreven was voor dat kleinseminarie en dat het niet erg bruikbaar bleek te zijn als je probeerde daarbuiten te treden. Ze legt uit wat ze bedoelt aan de hand van haar ervaringen in het college dat ze ook beschreef in het artikel in 2005:

Ik kwam in de problemen met het leerboek toen ik een grote collegezaal had van studenten bedrijfskunde die wel geïnteresseerd waren – principieel geïnteresseerd waren – in het merkwaardige verschijnsel van sekse en wat dat maatschappelijk aan effecten heeft. Maar met dit boek kon ik daarbij te weinig uit de voeten. Het ging heel erg uit van de standaard

gendervraagstukken en sloot te weinig aan bij hun *common sense* vragen en de verbazing van jonge mensen die daar veel meer blanco instonden; het gaf ook geen antwoord op vragen naar de rol van de biologie. Daar werd toen voor het eerst weer over gesproken en dat was heel actueel en indringend. Ik merkte dat wat ons bezig hield te weinig aansloot bij wat deze studenten interesseerde.

De interviewers vinden haar uitleg nog te algemeen en willen graag preciezer weten wat dan datgene was dat ze over meende te moeten brengen en waarom dat niet aankwam bij de studenten in de collegezaal. Een eerste steen des aanstoots was de definitie van gender van Joan Scott, met zijn nadruk op machtsverschillen: 'Gender is in die optiek altijd verbonden aan macht en nooit neutraal. De vraag of dat altijd zo is, kon je niet meer stellen omdat je vastzat aan dat kader.' Volgens Margo Brouns zou je ook kunnen beginnen met een hele andere kijk op het sekseverschil, als iets van plezier, iets dat biologisch bepaald is en waar je van kunt genieten. 'Maar de vraag of je ook zo naar sekse zou kunnen kijken moest je in ons boek heel snel achter je laten; het ging daarin toch vooral om de sociale constructie van gender.'

Een tweede omissie is volgens Margo de biologische literatuur over sekse en alles rondom mannelijkheid. 'Dat werd heel erg ingekaderd door het denken over vrouwelijkheid en vastgeknoopt aan macht. Het plezier van mannelijkheid, de kracht van mannelijkheid en de viriliteit van mannelijkheid, dat kon je niet kwijt. Daar kon het eenvoudigweg niet over gaan. De basis is natuurlijk hoe het verschil ongelijkheid wordt, maar het verschil het verschil te laten, dat was geen gemakkelijk ding.'

Alweer stuit Margo Brouns op onbegrip van de aanwezigen; niet om wat ze met haar studenten aan de orde had willen stellen,

Mieke Verloo © Severin Koller

maar omdat ze zich daarin beknot voelde. De anderen zien machtsverschillen juist als essentieel voor het vakgebied. Jantine oppert de vraag of zoiets verschillend ligt in verschillende vakgebieden? Bij politicologie ligt het nogal voor de hand om het te hebben over machtsverschillen, maar bij bedrijfskunde zou dat best anders kunnen liggen. 'Toch', zegt Mieke Verloo, 'is dat het meest essentiële om je studenten mee te geven; als sekseverschil niet gaat over ongelijkheid, dan heeft het ook geen zin om er over na te denken zou ik haast zeggen.' Dat blijkt tegen het zere been van Margo Brouns – 'Phoe, mwah, daar zeg je nogal wat' – maar gelukkig staat de diplomatieke Louis klaar om vrede te stichten.

Daarmee zijn jullie toch al meteen zeven stappen verder dan die studenten bedrijfskunde? Ik word in mijn onderwijs – in dat geval gaat het over seksualiteit – juist geconfronteerd met studenten die heilig geloven in genetisch materiaal en DNA als vaststaande gegevens

en die een hele conservatieve opvatting hebben over het biologische en het seksuele. Ik zou, vanuit mijn beperkte ondervinding, zeggen dat jullie boek relevanter is dan ooit, juist omdat het studenten leert nadenken over de sociale en culturele productie van seksverschillen. Dat perspectief heb je nodig als je voor een zaal zit van mensen die zeggen: 'Daar word je toch mee geboren?'

Ruimte voor biologie?

Verderop in het gesprek blijkt de kwestie van de biologie wel degelijk een formidabele splijtzwaam tussen de voormalige co-auteurs. Margo Brouns zou, als ze het boek nu opnieuw zou moeten schrijven, biologie en sociale constructie als gelijkwaardige paradigma's beschouwen. 'De introductie van Genderstudies zou moeten leiden tot een verbreding van het kader, ruimte maken voor de biologie. Ik was daar erg voor, maar dat hield halwege een beetje op.' Mieke Verloo kant zich fel tegen deze suggestie: 'Neerzetten van een dynamischer en breder perspectief vind ik onverminderd noodzakelijk. Maar die kijk op de biologie deel ik niet. Dankzij Butler zien we biologie niet meer als apart, maar als een onderdeel van de sociale geconstrueerdheid van onze omgeving. Ik zie niet in *waarom de biologie het primaat zou moeten hebben.*' Brouns wil de biologie niet het primaat geven, maar wel gelijkwaardig behandelen en ze wijst op de enorme vlucht die de biologische wetenschap de afgelopen jaren heeft genomen.

Wat wij toen nog niet konden vermoeden, is de hele hausse van onderzoek waaruit toch blijkt dat biologie van doen heeft met je cognities, je humeur, je hormonen. Wat er allemaal voortkomt vanuit de neurologie en ga zo maar door; dat is toch interessant? Wat alle cognitiewetenschappen nu naar boven halen, dat

is toch geweldig? Dat negeren, dat vind ik een wezenlijk onwetenschappelijke houding.

Mieke Verloo:

Niet dat ik er veel van weet, maar dat vind ik niets bewijzen. Ik wil wel reflecteren op nut en impact van sociale constructies, maar ik weiger om biologie en sociale constructie te zien als gelijkwaardig. Sinds het taxichauffeuronderzoek moet je bij mij niet meer met hersenonderzoek aankomen. Dat onderzoek laat zien dat taxichauffeurs andere hersenen hebben; je hersenen krijgen dus vorm naar gelang het werk dat je doet. Toch zijn er nog steeds mensen die zeggen: dit zijn je hersenen en daarom doe je dat, en dat is niet zo. Het idee dat je gestuurd zou worden door je genen vind ik ook een hedendaags waandenkbeeld.

Margo Brouns: 'Nou ja, zeg. Alsof het zoveel beter zou zijn als je gestuurd wordt door een sociale constructie.' De suggestie van de interviewers elkaar te vinden op de formulering dat het biologische en het sociale constant in interactie zijn en dat er daarom van een primaat van het ene over het andere misschien geen sprake hoeft te zijn, wijst Mieke ook bevestigend af: 'Identiteit en gedrag worden gemaakt in de interactie en daarom is het de sociale constructie die het interessant maakt.'

Louis van den Hengel stelt voor onderscheid te maken tussen de manier waarop de biologie weer terug is gekomen in de literatuur van de derde feministische golf en de manier waarop het figureert in de collegezaal. 'Dat zijn twee heel verschillende bewegingen.' Binnen Genderstudies wordt tenslotte ook biologisch onderzoek gedaan. Louis vindt het een karikatuur om te stellen dat het huidige feminisme een eenduidige opvatting heeft van de verhouding tussen het biologische en het sociale; hij wijst op de 'versnipperde gedachten' van de neomaterialistische femi-

nistische filosofie die zich met deze materie uiteenzet. Hij zegt:

‘De vraag is eerder waar je dat debat wilt voeren. Doe je dat met mensen die net beginnen met Genderstudies of in andere, meer gespecialiseerde settings? Bovendien wil Mieke dat debat kennelijk binnen de universiteit en vanuit Genderstudies blijven voeren, en Margo elders.’ Margo Brouns: ‘Ik wil graag dat mijn onderzoek bijdraagt aan *maatschappelijke verandering*. Ik denk dat ik dat na vijftien jaar academia beter kan realiseren buiten Genderstudies dan daarbinnen. Daarom probeer ik vanuit het hart van een grote zorgorganisatie kennis in te zetten als veranderingsinstrument.’

Een handboek: onmogelijk maar succesvol

Dit brengt ons terug op de vraag of verschillende doelgroepen – qua generatie, maar ook misschien qua vakgebied en voorkennis op het gebied van Genderstudies – ook verschillende benaderingen nodig hebben. Er is een groot verschil tussen de verschillende studierichtingen en de manier waarop Genderstudies aansluiting heeft gevonden bij de paradigma's van de verschillende vakken. Jantine: ‘De suggestie die uitgaat van een leerboek Genderstudies is dat er een eenheid aan inzichten is die onderwezen moet worden. Op het moment dat het leerboek verscheen was dat al niet meer het geval. Er was toen al een enorme hoeveelheid onderzoek dat onmogelijk nog behandeld kon worden in een handboek.’

Maar er is ook een faseverschil tussen docenten en studenten, daar is iedereen het langzamerhand wel over eens. Misschien moet je bij studenten die met Genderstudies beginnen niet meteen aankomen met de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van de feministische filosofie, maar toch eerst Scott uitleggen. Mieke:

Margo Brouns Bron: Zorg Innovatie Platform

Ik geef altijd een groot college voor tweedejaars over het thema democratie en gelijkheid, en dan probeer ik ze zover te krijgen dat ze beseffen dat feiten niet zo maar feiten zijn. Er zijn nu meerdere indexen van genderongelijkheid en dat is heel fijn, want dat brengt studenten meteen op de vraag waarom die verschillend zijn. Waarom meten ze verschillende dingen en waarom vinden ze kennelijk verschillende dingen belangrijk? Als je zo begint, heb je meteen openheid in de discussie. Als ze dan zeggen: ‘Maar lage arbeidsparticipatie of lage aantallen vrouwen in het parlement, dat is toch niet erg?’, dan vraag ik: ‘Maar waarom vindt de VN dat wel erg en waarom zou de OECD dat erg vinden? En wat heeft dat met democratie te maken?’

Als je niet probeert Vrouwenstudies te onderwijzen, maar om een aantal inzichten gerelateerd aan het vakgebied aan je studenten over te brengen, dan moet je misschien niet het handboek Genderstudies gebruiken, maar artikelen of boeken op hun terrein. ‘Het boek’, zegt Margo Brouns, ‘was misschien ook een onmogelijk product.’ ‘Onmogelijk’, valt Mieke

Verloof in, 'maar wel succesvol.' Er komen nog steeds royalty's binnen en het boek wordt nog steeds gebruikt op HBO-opleidingen. Misschien toch ook niet ten onrechte. Louis van den Hengel:

Ik heb als student alle handboeken in het Nederlands ontzettend waardevol gevonden, en toen ik ter voorbereiding van dit interview jullie artikelen in het Tijdschrift herlas, dacht ik: 'Wat zijn jullie toch ontzettend streng voor elkaar en voor jezelf'. Margo, jij haalt op een gegeven moment een nogal doorwrochte zin van jezelf aan en als ik dat lees, dan denk ik: 'Nou, prima zin.' En jij schrijft dan: 'Wie het weet mag het zeggen.' Ik hoorde niet tot de doelgroep van het boek, want ik zat niet op het HBO en was net te jong. Maar toen ik iets met Genderstudies wilde gaan doen, heb ik het boek van Saskia Poldervaart opgesnord in een antiquariaat en heb ik jullie boek en dat van Rosemarie Buikema en Anneke Smelik gelezen. In mijn eigen studie was geen enkele aandacht voor Vrouwenstudies, dus ik heb het met bijvakken en zelfstudie gedaan. Als je zo, als naïeve student klassieke talen, in Genderstudies terecht komt, dan zijn die handboeken enorm nuttig: ze zijn toegankelijk en diepgaand tegelijk. Ik vind jullie boek gewoon nog steeds een goed boek; dat wilde ik even zeggen.

Of toch niet?

Voor de meeste lezer(es)s(en) van dit Tijdschrift is het geen nieuws dat de introductie van Vrouwenstudies aan de Nederlandse universiteiten voor de vrouwen en mannen die de 'feministische missie' gingen bedrijven geen sinecure was. Net als in andere maatschappelijke sectoren was er veel weerstand bij de 'gevestigden' en een carrière aan de universiteit werd niet op een presenteerblad aangereikt. Dat laatste is overigens nog

steeds niet het geval. Velen – en bepaald niet de minsten – hebben in de loop van de jaren een baan in Vrouwen/Genderstudies en/of aan de universiteit vaarwel gezegd.

Ook uit dit gesprek blijkt – niet voor het eerst – dat het voor de onderzoekers binnen Vrouwen- en later Genderstudies soms problematisch was om een tussenweg te vinden tussen het etaleren van een zekere eenheid – nodig om boeken en zeker handboeken te produceren – en het open bediscussiëren van onderlinge meningsverschillen.

Ondanks alle problemen kwamen er nieuwe generaties, die doorgingen op het ingeslagen pad. Niet altijd op de manier, of op een schaal, die de pioniers voor ogen stond, of in een richting die ze wenselijk vonden. De overgang van Vrouwenstudies naar Genderstudies midden jaren negentig vond veel bijval, maar achteraf kunnen we constateren dat deze strategische naamsverandering kennelijk door verschillende mensen heel verschillend werd geïnterpreteerd. Stond 'gender' voor de een voor het afscheid van de biologie, voor de ander bood ze juist ruimte voor een herwaardering daarvan. Gemeenschappelijk was echter de gedachte dat de diversiteit van het vakgebied beter werd gereflecteerd in de term *Genderstudies*, dan in *Vrouwenstudies*.

Heeft ons Tijdschrift wat dat betreft de belofte van toen ingelost? De productie van een nieuw handboek is een onmogelijke en ongewenste opgave – daarvoor is het vakgebied inderdaad te divers en te omvangrijk geworden. Reflecteert het Tijdschrift die diversiteit voldoende? Functioneert het min of meer als een voortdurend in ontwikkeling zijnd handboek? Bijna alle thema's die Mieke en Margo als essentieel voor een hedendaags handboek benoemen, zijn in de afgelopen jaren wel aan bod gekomen: burgerschap, emancipatiebeleid, mannelijkheid, trans, digitale media, beeldende kunst en cultuur. Ook de biologie is prominent aanwezig, zelfs al in het eerste

nummer van het *Tijdschrift voor Genderstudies* in een artikel van Annemarie Mol (1998), in een nummer over evolutie en binnenkort in een themanummer over epistemologie en de derde golf.

Ideaal zal het natuurlijk nooit worden, maar het zou mooi zijn als de oudere generatie en de nieuwe er elkaar af en toe aan zouden herinneren dat het verstandig is om idealen regelmatig in een langetermijnperspectief te plaatsen en vooral om genereus om te gaan met elkaar. Het blijft tenslotte liefde- en mensenwerk.

Literatuur

- Brouns, M., M. Verloo & M. Grunell (1995). *Vrouwenstudies in de jaren negentig: een kennismaking vanuit verschillende disciplines*. Bussum: Couthino.
- Brouns, M. (2004). Wie de weg weet waar. In: *Tijdschrift voor Genderstudies*. Zevende jaargang nr. 4, 33-38.
- Buikema, R. & A. Smelik (1995). *Women's studies and culture: a feminist introduction*. London: Zed Books Ltd.
- Mol, A. en anderen (1998) Dit geslacht dat zoveel is. in: *Tijdschrift voor Genderstudies*. Eerste jaargang, nr.1, 13-15.
- Poldervaart, S. (red.), m.m.v. M. Bekker, M. Bots, N. Draijer, A. Hoogenboom & A. Vink (1983). *Vrouwenstudies – Een inleiding*. Nijmegen: Sun.
- 'Redactioneel' (1998). In: *Tijdschrift voor Genderstudies*. Eerste jaargang nr.1, 3-4.
- Verloo, M. (2005) 'Wegwijzer. Repliek op *Wie de weg weet waar* van Margo Brouns, *Tijdschrift voor Genderstudies* december 2004'. In: *Tijdschrift voor Genderstudies*. Achtste jaargang nr. 1, 41-43.